

891.79

F85

Opa

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891 .79

F85

Opa

Дешева бібліотека.
Ч. 10.

Іван Франко.

Панщизняний хліб

і інші оповідання.

Під ювілейний рік Івана Франка

видав

Просвітний кружок при III. Секції Українського
Студентського Союзу.

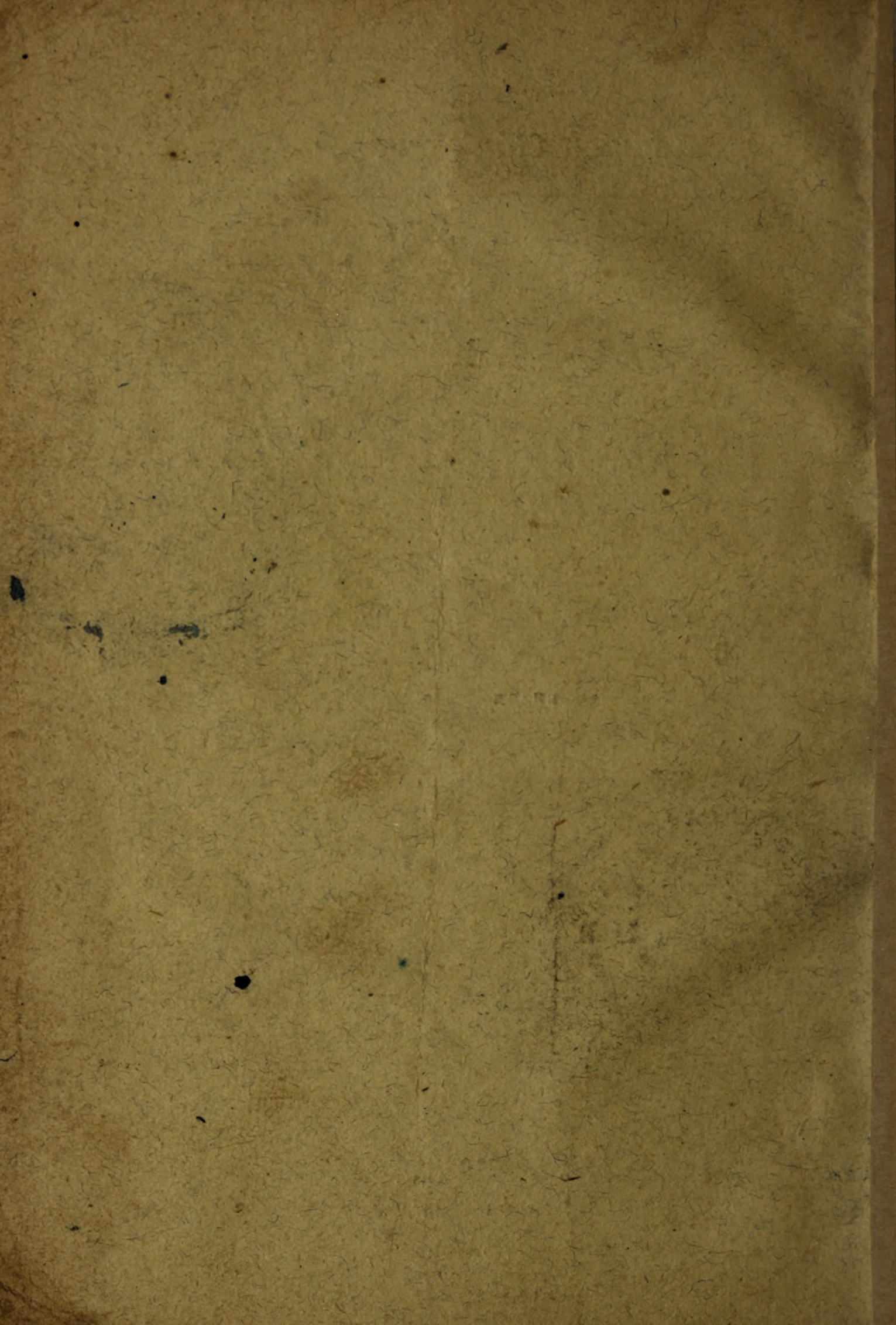
Ціна 20 сот.

ЛЬВІВ 1913.

Накладом Івана Лизанівського.

Із друкарні Ставропігійського Інститута у Львові,
під зарядом Мих. Рефця

Дешева бібліотека.

Ч. 10.

Іван Франко.

Зруч - Союзом 4.50

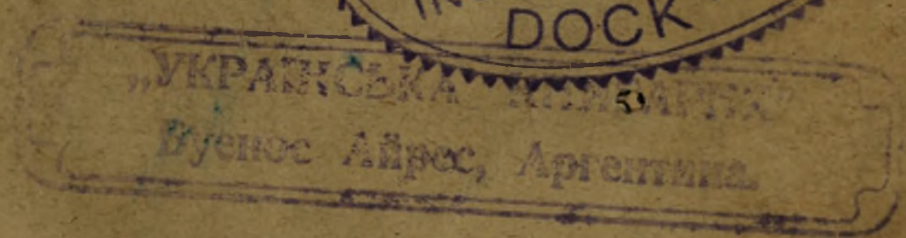
Панщизняний хліб і інші оповідання.

Під ювілейний рік Івана Франка

видав

Просвітний кружок при III. Секції Українського
Студентського Союзу.

Ціна 20 сот.

ЛЬВІВ 1913.

Накладом Івана Лизанівського.

Із друкарні Ставропігійського Інститута у Львові.
під зарядом Мих. Рефця

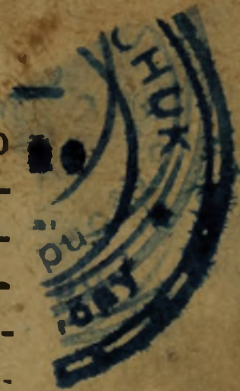
891.79

F.85

Ора

Переднє слово.

Пускаючи в світ отсі три оповіданя, що доси, крім „Історії кожуха“ не були передруковані в збірках оповідань видаваних Антоном Хойнацьким і українсько-руською Видавничою спілкою зазначую тут, що найдавніше з них „Цигани“ було друковане первісно в фейлетоні „Дѣла“ з р. 1882 чч. 86—7, а потім передруковане в збірці „В поті чола“ ст. 167—179; друге „Ліси й пасовиска“ друковане перший раз у ілюстрованім календарі „Просвіти“ на р. 1884 ст. 24—35, третє в „Житю і Слові“ річнику третім видаванім у р. 1896 у кн. I, ст. 23—9, а четверте в збірці „Сім казок“, ст. 33—38. Видаючи ті оповіданя тепер скремою книжкою, подаю їх не в хронологічнім порядку їх написаня та друкованя, а відповідно до хронології історичних відносин, яких торкають ся ті оповіданя. На першім місці йде оповіданє „Панщизняний хлѣб“, що майже цілим своїм змістом належить до панщизняних відносин перед р. 1848, а тільки закінченням відкриває немов мале віконце на відносини по наданю свободи нашому народови. Друге оповіданє „Ліси й пасовиска“ відносить ся до темної доси в історії нашого економічного розвою доби політичної реакції 50-их рр. минулого віку, в якій наші селяни конаць кінцем основно програли т

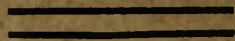

зв. сервітутову справу і в якій через те покладена була основа пізнішого економічного лихоліття та автономічного безголов'я. Третє оповідане відносить ся до пізніших часів, 60-их рр., коли реорганізація жандармерії в нашім краю отворила дорогу надужиттям політичної власти і значно причинила ся до спинення розвою політичного життя серед нашого народа на довгі десятиліття. Четверте то образець з сучасного життя українського мужика.

Може мої оповідання видадуть ся декому старомодними і позбавленими тої містики, яку наші новіші письменники та критики уважають майже доконечною привалежністю літературних творів. Про те надію ся, що вони ні в чийй душі не збудять хорих фантазій, а здоровому смакови дадуть здорову і не зовсім неприємну поживу.

Львів 15. жовтня 1912.

Іван Франко.

Панщизняний хліб.

Було се зимою в початку 1896 року. По вічу в Перемишлі запросили мене торецькі читальники, а головню посол Новаковський, поїхати з ними до Торок. Я давно бажав бути в Торках і радо згодив ся поїхати, а двомилева їзда саньми по снігу, при світлі місяця була для мене радше принадною, ніж страшною. Їхала нас спора купка. Мені прийшло ся сидіти в санках Андрія Крицького, старого селянина, котрого я пізнав на вічах як доброго бесідника. Дорогою я пізнав його ще ліпше як оповідача. Ми мали час розбалакати ся, а Крицький оповідав невтомимо. Він знав усіх у селі, знав історію кожної хати, кожного закутка, а пам'ять його сягала хоч не далеко, а все таки пару літ поза 1848 рік. Про остатні роки панщини були його оповідання власне найцікавійші, найглубше запали мені в тямку. Може колись мені вдасть ся списати їх у цілости (д. Крицький жие доси й дай йому Боже ще жити много літ!). А тепер я передаю з пам'яті одну частину з його оповідання — не дословно, а так, як вона уформувала ся в моїй пам'яті.

Я ще був молодий, коли панщину скасували — оповідав Крицький, — тільки три роки я робив її. А про те буду ті три роки тямити доки мого життя. Люті часи були, паночку! Теперішня молодіж, Богу дякувати, не має і поняття о тім, що тоді діяло ся. І нехай не має! Не треба їй мати. Та дещо таки повинна би знати. Те, що ви розповіли в своїх „Панських жартах“, то правда, але то не вся правда. Ви того, пане, не могли знати докладно, бо вас тоді ще й на світі не було. А хто того сам не бачив на свої очі, той не може собі те так легко зміркувати. Подивіть ся на наші поля, пане! Богу дякувати, земляця благословенна, навіть найбільшійший може жити, коли тільки має пару здорових рук і охоту до праці. Еміграційної горячки ще тут не знаємо. Імо хліб житний або пшеничний, вівсом коні годуємо, голоду не терпимо. Маємо своє тягло, свої ковані вози, маємо в селі школу, читальню, склеп громадський, а за те не маємо ані одного жида. Одним словом, стоїмо на власних ногах, о скільки то в Галичині хлоп може стояти на власних ногах.

Та не питайте мене, як тут виглядало перед 1848 роком! Досить вам буде лиш тільки сказати, що в цілім селі не було ані однісінького воза. Тільки у пана були вози, а у хлопів тільки сани. Саньми звозили літом збіжжя до стоділ і сіно до стогів, на санях вивозили обірник на поле, на санях чи літо чи зима вивозили й умерлих на кладовище.

Ну, та вмерлому байдуже. А як жили живі! Я тільки про себе скажу. Мій тато був з Медики родом, мав двох братів — усі три були хлопці гарні, спосібні. Взяв пан одного до двора за льокая, поїхав з ним до Бродів і там програв його в карти другому панови. Ще й доси десь там в Брідщині є фамілія Крицьких — то наші свояки. Вернув пан до дому, взяв другого брата до

двора, поїхав з ним до Варшави і знов десь його запропастив. То мій тато бачить, що й його жде таке саме, взяв тай утік сюди до Торок. Ніби то під одним паном було, але все воно дальше від пана і якось так йому минуло ся. Бідував тато дуже, оженив ся бідно, не було з чого жити, а тут на панщину гонять. Ледво мені дванацять літ минуло, мусів я йти на панщину. Ой, назнав ся я за три роки всякого знущання! Не дай Боже й згадувати!... Та я не про себе вам розповім.

Був у нас в селі бідний та нещасливий чоловік, Онопрієм звали. Таки на правду, що був і бідний і нещасливий. Нині ніби то бідніші бувають і живуть на світі, халупники без кроку поля, навіть комірники між людьми по людськи виглядають. Тоді не те було. Онопрій мав хатину, мав огородець, мав пів прута поля. Тепер би то був сякий-такий господар, а тоді називав ся пішак. Як нині бачу його. Згорблений, з запалими очима і лицем такої краски, як земля свята, босий зимою й літом, без капелюха ані шапки, принаймі я ніколи не бачив, аби голова у нього була чим будь накрита; — сорочка груба, з міхового полотна, чорна як стемя в курній хаті; поверх сорочки стара, з долини обігнила і обшарпана веретянка, підперезана ликом або перевеслом, — отсе була вся його одіж, чи то зима чи літо. Все зігнутий ходив, усе звільна, ледво ліз, усе щось жвав у роті і все голодний був. Ми хлопці чи то пасучи панські вівці, чи роблячи яку иншу роботу, нерас сміяли ся з нього, дразнили його. Він ніколи не вгнівав ся, не підніс голосу, а все якось так покірно, таким приниженням та прибитим голосом відповідав:

— Так, дітоньки, так! Жартуйте здорові. А хлібця дайте, коли маєте, бо бігме, що ще-м його, святого, сьогодні в роті не мав...

— А що-ж ви раз у раз жвете, Онопрію? — питаємо бувало.

— Ет! — відповідав він неохітно і понуривши голову важко зітхав.

— Онопрій жвачку жве! жвачку жве! — крикне бувало дехто з пастухів Інші підхоплять, регіт піде по толоці, а Онопрій нічого, відверне ся тай шкандибає до своєї роботи. Раз тільки я бачив, що він тайком отирав собі очи брудним рукавом своєї веретянки.

Жінка у нього була зла, так говорили в селі. На вигляд не можна було того по ній пізнати, бо молодиця була вродлива, здорова, рум'яна й весела. Тільки пізнійше я зрозумів, яка лиха доля спарувала їх обоє. Онопрій довго парубкував, служив при дворі, свого не мав нічого, аж на раз пан казав йому брати Марту. Се було його нещасте, бо Марта взяла його під ноги, притлумила, прибила до землі, морила голодом, навіть казали, що била його вечерами, а сама бігала за двораками. За такою жінкою Онопрій швидко постарів ся, згорбив ся, пожовк і зів'яв, зробив ся „гусячим повітрем“, як казали в селі.

Не знаю вже, по якому там інвентару, досить, що Онопрій, хоч ніби-то господар а не наймит, був майже день у день на панщині. Здається, що жінка гонила його сама робити понад припис, платні дні. Та яка то його робота була? У бідолахи не було сили за хруща, і коли інші не допомогли йому чи то на загоні чи в стодолі, то атаман не жалував нагайки, бив, копав ногами, аж кости у старого тріщали. А він терпів, ан пари з уст не пускаючи. І диво! Не раз здавало ся, що не встане від тих нелюдських побоїв, що всі кости у нього поломані — аж ні! Полежить троха, постогне тихенько, а далі встане, тай знов помаленьку починає порпати ся, ніби то робити щось, не швидше й не ліпше, як і перед бійкою.

Одного разу — як нині тямлю і до смерти того не забуду — було якось коло полудня. Саме пшеничні жнива були. Вигнали людей грома-

ду на панський лан і власне вже один вижали. Треба було йти на другий лан, аж ген на другім кінці поля, за гостинцем. Ви пане не думайте, що то така проста річ була перейти з одного лану на другий. То нині люди переходять з ниви на ниву, серпами поблискують, віддихають повними грудьми, простують крижі, перекликають ся, витають ся, жартують або про здоровле питають. Тоді не те було. Пани все лоточили своїх наставників: „Не вмієте порядку держати, часу багато тратите, поки з одного лану на другий перелізете“. А наставникам то що? Вони на конях, нагайки в руках... То скоро одного лану діжнуть, зараз кричать:

— Ану, що духу на другий лан! Далі!

І пускають коні тропом, а всіх женців, старих і малих, серед сквару і спраги, серед куряви чи дощу женуть перед собою. Втомлені важкою працею, не вспівши віддихнути, люди біжать що можуть вискочити. Звісно, що молоде та сильне, те біжить наперед, кричить, вівкає, регочеть ся, так, що здалека думав би, що яке сполошене весіле же не по полю. Але вагітні жінки, старі баби та діти не можуть надужати, лишаять ся з заду. Ой, гірка їх доля! Атаман на кони за ними, пере нагайкою, не питає, чи по плечах, чи по голові. Біжать бідні, падають у рови та борозди, не раз під кінські копита. Ой пане, кільки то разів я бачив, як вагітні жінки отак падали, а вставши мали на плечах сорочку пописану червоними басаманами! Се нагайка крізь полотно тіло попрогризала.

Отже раз гнали отак громаду з одного лану на другий. Бігли людонькове полевою стежкою, задихані, червоні, присипані пилом, очи кровю поналивані, бо спека була велика. Я стояв край дороги, пас панські коні на перелозі. Пробігли по при мене на сам перед парубки, далі дівчата, потім чоловіки, а з заду стариня ногами набиває. І Онопрій був між ними, та він на самім заді

лишив ся. Так і видно, як коліна під ним дилькочуть а роззявлені уста силують ся захопити як мога більше повітря. Та де тобі, не може бідолаха за другими наспіти. А атаман ось ось за ним на коні. Ще хвилька, аж тут як не роздасть ся крик:

— *Prędzej chamię, prędzej!*

І рівночасно свиснула нагайка, чорною гадюкою блиснула в повітрі і обвила ся довкола голих по коліна Онопрієвих ніг. Легенький ляск, знов блиснула в повітрі нагайка і знов окрутила голі ноги старого. Він тільки ойкнув і повалив ся на землю, а на ногах відразу виступили два широкі, червоні перстені і з них помалу почала виступати кров.

Атаман зупинив коня.

— *Wstawaj drabie!* — кричав до Онопрія.

Той звільна, натужуючи ся, почав піднимати ся до гори. В тій хвилі нагайка ще раз оперезала його плечі. Він похилив ся мов зігнута лоза і в тій хвилі щось чорне та тверде випало у нього з за пазухи і покотило ся до рова. Онопрій сягнув рукою по свою згубу, та не встиг захопити її на лету.

— *Co to jest?* — крикнув атаман бачучи його рух.

— Та...та...так — лепотів Онопрій.

— *Podajm i podaj tu!* — кричав атаман.

Онопрій, усе ще згорблений, весь тремтячи зліз до рова, підняв і подав атаманови те, що випало у нього з за пазухи. Атаман довго придивляв ся тому предметови, а Онопрій стояв перед ним без шапки, зложивши руки на груди мов до молитви. Я не зводив очий із його ніг. Коліна раз у раз дилькотіли мов у чоловіка, що дуже змерз, а з червоних перстенів на худих та чорних від бруду литках тоненькими смужками плила в долину кров і швидко всякала в сірий пил дороги.

— Co to jest? — запитав] нарешті атаман Онопрія.

— Та...та...то... то хліб.

— Co? Chleb?

— Ну, так, мій хліб. Я такий їм. У других людей то макух, а у мене, паночку, хліб.

Атаман ще хвилю держав Онопріїв хліб у руці, оглядав його, нюхав, а далі рука в нього якось дивно задрожала, він шпурнув тим хлібом геть на поле, швидко видобув із кишені хустку і почав обтирати собі очі. Навіть він розплакав ся.

Знаєте, пане, повідають, що десь колись Пан Біг зробив таке чудо, що заставив каміне плакати. Певно, що то чудо було, божа сила. Але, грішний чоловік, я думаю, що то було більше чудо, коли отой наші атаман заплакав над Онопрієвим хлібом. Я малий тоді був, чотирнадцять літ, а як побачив його сльози, того чоловіка сльози, що був для нас як огонь, як звір без серця, то мене щось шпигнуло мов ножем у серце. Я до тої хвилі нічого не розумів, не застановляв ся: казали робити, я робив; били, я терпів, бо бачив, що й другі так само роблять. Я й не думав, щоб то могло бути инакше, навіть не розумів, чи то зле так чи добре. Противно, не раз мені говорили, що то так треба, що так Пан Біг дав, що хлоп лїнвивий і треба гнати його до праці. Але оті атаманські сльози від разу все в моїй душі перевернули. Я пізнав, що мусить бути страшне зло, страшна кривда на світі, коли навіть такий звір мусить над нею заплакати.

Атаман помовчав хвилю, ще раз обтер очі хустиною, а потім винявши з череса якийсь гріш, кинув його Онопрієви і сказав:

— Na masz! Idź do karczmy! Kup sobie chleba! A zaraz tam wychodź do roboty!

І не дожидаючи довше затав коня і пігнав за женцями, а Онопрій, понуривши голову та не озираючи навіть закровавлених ніг, потюпав до-

рогою до села. А коли геть відійшов, я підняв його той хліб і сховав його за пазуху. Зразу я думав на сміх показати його иншим пастухам, аби побачили, яку то жвачку жве що дня старий Онопрій, але коли я взяв макух у руку, проняв мене такий жаль, що я й собі-ж отам серед поля при панських конях заплакав мов мала дитина. І прийшовши вечером до дому я сховав той макух у скритку за стріхою і держу його до нині і внукам своїм лишу на пам'ятку.

То вже були остатні панщизняні жнива. О Величідни потім скасували панщину і люди вже веснували на своїм. Старий Онопрій не ввадував ся, все однакий був.

— Що вже мені свобода! — зітхав він. — Будьте собі свободні, а моє вже пропало.

Одного ще тільки бажав: покушати свого власного житнього хліба..

— От би мені хлібця житнього з власного поля покушати! — говорив нераз. — Може би я аж тоді засмакував свободу.

Жнива надходили. Жито вродило на чудо, висще хлопа, а колос як праник. Старий Онопрій день у день рано вибігав на свій загін, придивляв ся своєму житу, зі страхом слідив кожду хмару, зривав колосок і вилущував зернятко, чи вже можна жати. Дождав ся нарешті, затвердло зерно, пополовіло стебло, похилило ся в низ. Ще люди й не збирали ся на жниво, а старий Онопрій одного дня взяв серп тай пішов на свій загін.

— Вижну два, три снопи, витовчу зерно, змелю на жорнах, аби тільки покоштувати хлібця святого.

Вечеріло. Я ще з одним хлопцем вертав з поля від сїна. Йдемо стежкою поміж жита, розмовляємо, аж глянь, перед нами щось повзе та шелестить. Підбігаємо ближше — а се старий Онопрій. Нажав три снопи жита, поклав один на го-

лову, другий на одно плече, а третій на друге, згорбив ся в двоє і лізе до дому. Снопи великі, жито вродливе, так що колосе аж землею за ним тягне ся. Ідемо за ним, розмовляємо, жартуємо і все то один то другий ніби не навмисне стане йому на колосок. А у нього й на тільки сили нема, аби відірвати колосок від стебла; за кождим разом стане і не обертаючи ся, жалібно-спокійним голосом говорить:

— Ей хлопчики, та дайте спокій! Адже се хлібець святий!

Жаль нам його стало, ми перестали йому збитки робити, а далі я сказав:

— Дайте, татусю, я вам занесу ті снопи до хати!

— Ні, синку, вже я сам!

Провели ми його аж до хати. Жінки його не було дома, двері були засунені з середини. Поки ми найшли деревляний ключ під стріхою, поки відімкнули двері, Онопрій стояв усе ще держачи снопи на собі. А коли двері отворили ся, він якось прожогом кинув ся до середини, та спотикнув ся на порозі і тихенько, разом зі снопами впав на землю. Так немов би присів. І тихо. Снопи вкрили його.

— Що вам татусю? — питаємо з надвору.

Не відповідав. Вбігли ми до сінній, відкинули снопи, а він лежить на землі, лицем в низ, неживий.

Не дочекав покоштувати свобідного хліба....

Ліси і пасовиска.

Оповіданє бувшого пленіпотента.

Господи Боже, що то крику було у нас за ті ліси та пасовиска! Як звивали ся пани, як нараджували ся, підплачували інжинерів та адвокатів, аби звільнити себе від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм ліса й пасовиска, то хлопа таки мусить або погибати на пни, або до них „прийдіте поклонімо ся“, — а тогди верне знов панщина, хоч троха в иншій свиті, але для хлопа через те зовсім не лекша!

І гадаєте, що у нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіть ся до нашого села, намі переконаєте ся. Правда, атамани й окомани се їздять уже по під вікна з канчуками, на панськім подвірю нема вже тої дубової колоди, на котрій бувало що суботи відбувало ся „гуртовне палкованє“; але поглядіть лишень на людей, поговоріть із ними! Чорні як земля, нужденні, хати пообдирані, старі, поперехилювали ся на боки. Плотів трохи що й не зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море; приходять ся людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так як на Поділю. Худоба нужденна, миршава, тай то рідко у котрого газди й є. А спитайте йдучих із серпами та з косами: „Куди йдете, люди?“ — то певно скажуть: „На панський лан жито жати“, або „На панську луку косити“. А коли ви здивуєтесь, як се так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а тут гріє, з колоса летить, — то вони хиба похитають головами та скажуть сумно: „Що-ж діяти? Самі то бачимо і серце нам краєть ся, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що попередку відроби панови, хоч би тут

громові кулі летіли, а вже відтак собі“. Се у нас що року так: у пана зробимо все завчасу і добре і чисто, а наше власне тим часом гине і пропадає в поли. І добре то вимудрував наш пан! У нього ліс — у нас і патичка на обістю нема без його відома! У нього пасовиско — у нас худоба вигибла, витратилась, а решта ходить як сновίδα. У нього поле справлене, чисте, а наше заросло пирійками, гірчицею та бурянами, гноїку нема, аби справити, худібки тяглої нема! А ще що й на тім уродить ся, то таки на поли пропадає, бо мусимо пана обробити на сам перед, за погоди. І ніколи ми не можемо прийти до хліба, не можемо стати на свої ноги, не можемо вибити ся з під панської руки. А пан тисне, о, тисне що сили! Він у нас тепер начальником громадським, його якийсь прислужник писарем, і ціла рада мусить хилити ся до їх волі. Бідного не пустить із села ні на заробок ні на службу, книжки не видасть. „Тут сиди, не рипай ся, роби у себе!“ А у себе, розумієть ся, нічого робити, — йди до пана! А пан — бух по десять крейцарів за день у найтяжший час, і мусиш робити, бо нігде діти ся! Оттак то він прикрутив нас і щораз ліпше прикручує! Скажіть же самі, чи треба нам ще крім того панщини? Мені здаєть ся, що давна панщина з буками й оконами не була така тяжка.

А тепер послушайте, як то він заїхав нас із майки, аби випровадити в поле і забрати отак у свої руки. Сам я був при тім, то можу вам напевно сказати і кожде слово заприсягнути. Ось слухайте!

Зачало ся нещасте наше від конскріпції, знаєте, що була в 59-ім році. До того часу жили ми з паном у добрій злагоді. Він нас бояв ся чіпати, бо, знаєте, тогди ще острах був між панами за-про тоту мазурську різанину. А ми знов його й не потребували чіпати: пасовиско мали,

в лісі рубали, так як наші батьки з давен-давна, і все вважали, що то ліс громадський — навіть злісного громадського держали. Аж тут бух — конскріпція. Знаєте, нарід темний, не знає що до чого, перепудив ся. Як то наш хлоп, усе боїть ся, аби податків не підвисшили. Так і тоді: списувати будуть не тільки людей, а й худобу! Вже то без чогось не є.

Аж тут раз у неділю по хвалі божій, як то звичайно, вийдуть люди з церкви, постають на зарінку раду радити. Там і війт накази які голосить, інші про жнива балакають... Аж тут пан... „Так і так, панове громада, важна справа, конскріпція. Я ваш приятель, я тепер такий самий хлоп як і ви. Знаєте, цісар порівняв нас усіх, тепер нема вже панів..“ — Ну, просто сказавши, почав нам гнути харамана. Ми роти порознімали, що то, перший раз чуємо від нашого пана людське слово! — „Так і так“, — говорить він далі, — „важна справа, конскріпція. Чия ласка, прошу до мене, маю щось важного сказати, як вам треба бути при тій конскріпції“. Тай посунув на перед, до двора. А ми всі, кілька нас було, лавою за ним. Увійшли на подвіре. Він став на ганку, озирнув ся по людях, а далі викликав кількох старших до себе тай пішов з ними до покою. Стоїмо ми, чекаємо. Вертають наші старці. — „Ну, ну, що пан казав, що за справа?“ А старці наші головами сивими похитують, та все муркочуть: „Так то так, правда й є!“ А далі до нас: „Ходім у село, чого тут галас підняли на панськім подвірю? Чи тут вам місце до наради?“ Пішли ми.

— Знаєте, люди добрі, панове громада, — заговорили наші старці, коли ми знов стали на громадським зарінку — що завтра має до нас приїхати конскріпція. Отже ж то пан наш, дай йому Боже здоровле, казав нам остерегти громаду. Вважайте, каже, на худобу! Вони списують худо-

бу і потому наложать на вас від кожної штуки по ринському податку. Як скажете, що пасете в лісі, то будете й від ліса платити подвійний податок: раз за ліс, а другий раз за то, що пасете. То пан радить зробити так: поперед усього не казати, що пасемо в лісі, а відтак переховати часть худоби в лісі через завтрішній день, і при конскріпції подавати менше худоби ніж маємо. Так, каже, роблять і по других селах. А ліс, каже, як ваш був, так і буде, бо конскріпція нічого не має до ґрунтів.

Порадились, порадились і урадили послухати пана. Що то дурні! То як у кого було пять штук худоби — він три до ліса, а дві лишає на показ; у кого десять штук, — він сім до ліса, а три лишає. Цілу череду худоби з цілого села за-пакували до ліса, між дебри та нетри і ждемо спокійно конскріпції. Так тяжко чоловікови приходять ся ті податки, а ту ще пан так налякав нас некими буцім то надвишками, що ми не вагували ся по просту ошукати конскріпцію, щоби тільки як небудь викрутити ся від біди.

На другий день рано десь так у обіда, вже конскріпція в селі. Списують. Ну, ми всі держимо ся того, що ураджено, подаємо як найменше худоби, відпекуємо ся від пасеня в лісі, ще й тішимо ся, що так гладко йде діло. Аж ось дійшла конскріпція на послідку і до пана. Деякі люди з сільськості пішли за нею. За малу хвильку прибігають у село, задихані, залякані...

— Що ми зробили? — кричать вони. — Ту щось не так, ту щось погано! Чи не підвів лишень пан нас на яке безголове? Він записав не тільки всю свою худобу, але й тоту нашу, що схована в лісі, і комісія поїхала туди!

Ми одебеліли, почувши таке диво. Зараз зібрали ся гуртом і побігли в ліс. Комісії вже не було. Питаємо пастухів: були, кажуть, пани і наш дідич, щось писали, рахували худобу, але нас ні

о що не питали ся. Ми до села, говорять нам, що комісія виїхала вже з двора боковою дорогою. Рушили ми за нею, дігнули аж на другім селі. Так і так, — повідаємо, — то пани нашу худобу рахували в лісі.

— Як то може бути ваша, коли ви самі казали, що більше худоби не маєте і в лісі не пасете?

— Ми таки так казали, нас пан нарадив.

— Так чого-ж ви тепер хочете? Щоби ми другу конскріпцію у вас робили, чи що? Бувайте здорові! Щосьте собі зробили, то будете мати. Що написано, то пропало. А впрочім ні, вільно вам рекурсувати, але кажемо вам наперед, що рекурс нічого вам не допоможе, а тільки ще й самі попадете ся до криміналу за те, що ошукували цісарську комісію.

З тим ми й вернули ся. Пропало, — сказали ми, — побачимо, що з того буде.

Чекаємо рік, другий — нема нічого. Пан знов у добрі з нами, тільки як коли згадати про конскріпцію, то всміхаєть ся тай каже: „Ет, жарт тай годі!“

Аж ось на третій рік — чуємо, якась комісія їде в село, пасовиско розмірювати.

— Пек тобі маро, — гадаємо собі, — се що, за чим, по що? Пасовиско наше з віку-правіку, по що його розмірювати? Правда, ми послідніми роками один кусник поділили між громаду і зорали; гадаємо собі: може то приїхали вимірити, кільки ми зорали, а кільки ще остало ся. А комісія просто до двора; пообідали, а відтак на пасовиско. Розложили мапу, пан сам з ними ходить і показує: от відти тягнеть ся і доти, а се вони зорали.

Підійшли ми до тої комісії, кланяємо ся з далека, далі приступили ближше, знов кланяємо ся, а комісія ані в той бік. Далі вїйт осмілив ся тай каже:

— То, прошу панів, наше пасовиско, на що ви його міряєте і палькуєте?

— А ти що за один? — питають пани.

— Я вїйт громадський.

— Ну, то добре, — відповіли вони, тай далі своє роблять. Обпалькували той кусник зораний окремо, а решту знов окремо. Ми вже з вїйтом за ними ходимо і дивимо ся, але що вони говорять, того не знаємо, бо по німецьки шваркочуть. Далі скінчили і сідають на бричку. Вїйт за ними, не попускаєть ся, та все допитує. Тоді один пан стає в бричці і обертаєть ся до нас.

— Ви, люди, виділи, як комісія міряла пасовиско?

— Та виділи, — кажемо.

— І виділи, як пальки била?

— І то виділи.

— І знаєте, що онто там — показав на зораний кусник — то ваше, громадське, а се отту, то панове?

— Га, що, як? — скрикнули ми всі мов парені і до комісії. Комісія в ноги.

На другий день женуть наші пастухи худобу на пасовиско, а там панські слуги: „Марш відси, се панське пасовиско, не смій і ногою поступити сюда!“ Пастухи обернули худобу, женуть у ліс, а там панські злісні та гайдуки: „Марш відси, ліс панський, не смій і за окіп поступити ногою!“ Пастухи, звичайно діти, та в плач; женуть худобу назад до дому. Гвалт, крик у селі такий зробив ся, немов хто ціле село підпалив на всі чотирь часті.

Що ту робити? Жінки кричать: „Ми з коцюбами підемо і тим панським слугам голови поскінаємо!“ Але старші чоловіки якось удитькали їх і зараз вибрали кільканайцятьох, щоби їхали аж до Львова до адвоката зарадити ся. Вибрали й мене. Поїхали ми, напитали адвоката, Русина, заслуженого, кажуть, і щирого. Прийшли до ньо-

го, розповідаємо: Така річ і така. „Щож“ — каже — „будемо зачинати процес. Розстарайтеся свідків, паперів, грошей, а тимчасом заховуйтеся спокійно, бо всяка бунтація тільки пошкодила би справі“.

— Але ж паночку, — кажемо ми, — як нам ту заховати ся спокійно, коли нема де раз худобу вигнати? Адже без паші худоба на пни погине!

— Га, — каже адвокат, — щож я вам можу на те порадити? Як виграємо процес, то пан буде мусів повернути вам усю шкоду, а тепер радьте собі як можете.

З тим ми й пішли. Зачав ся процес. Кілько ми грошей на нього видали, Бог один знає. Я нарахував самому адвокатови та на стемплі щось звиш сімсот ринських. Громада тягла ся з остатнього, хоч і як їй то не легко приходило ся. Бо ліс і пасовиско остали ся в панських руках і ми мусіли більшу половину худоби як стій випродати за пів дармо, бо не було чим годувати. Решта товкла ся — і до нині товчеть ся — то погусячим зарінку, то по перелогах, то по городах. Сади наші через то повівечились, пасіки позводили ся, а худобинка ходить лиш шкіра та кости.

Сім літ тягнув ся наш процес, то так, як би хто з громади сім літ жили тяг. Зовсім на нінащо звели ся ми за той час, але до пана анї ду-ду, завзяли ся. Пан собі-ж. Вже в яких то ми судах, у яких інстанціях не бували! І в бецирку, і в губернії, і в міністерстві і Бог знає куди. І все в однім програємо — рекурсуємо; в другім виграємо — пан рекурсує, а кінця як нема так нема. Аж нарешті — Господи тобі слава! дочекали ся ми! Приходить возьний, приносить нам резолюцію з найвисшої міністерії. Так і так, щоби полагодити спір між громадою а двором, визначають ся губерніяльна комісія, котра на місці спірнім має все розглянути, передивити документи,

переслухати свідків і видати остаточний засуд. Тож обі сторони обов'язані того а того дня ставити ся на місці спірнім зі всім своїм доказовим матеріалом. Засуд тої комісії буде без апеляції потверджений і виповнений. Ну, Господи, тобі слава! подумали ми собі. Тепер певно буде наша правда, коли комісія має на місці судити. Ту кождий буде міг сказати, що знає, кождого вислухають, а в таким разі мусять же признати, що правда по нашій стороні.

Пан наш одержавши таку саму резолюцію, дуже щось поціснів і ніс повісив, але далі, видно, щось надумав ся, сів на бричку тай до Львова. Куди він їздив, не знати, але два наші люди, що тогди були у Львові, розповідали опісля, що виділи його, як водив ся по місті з нашим адвокатом. Розумієть ся, розповідали аж тогди, як уже було по всьому! Досить того, що по двох чи трьох днях приїхав наш пан зі Львова якийсь уже веселійший і навіть утішний. Дивуємо ся ми, але не знаємо, що то має значити.

Навідали ся і ми до свого адвоката. Втішив ся дуже. „Виграємо справу“, говорить. „Я сам“, — каже, — „стану з вами на місці спору перед комісією. Але день перед тим прийдіть сюда до мене: війт, пленіпотенти, свідки, привезіть із собою які маєте папери, то треба перездріти, порадити ся. Знаєте, як то перед битвою в війні пригтовують ся, так і нам треба пригтовувати ся. Приїдьте раненько, то я скажу кождому, що і як хто має говорити, бо, бачите, справа запутана, а з полудня посідаємо на віз тай гайда в село, щоби у означений день рано бути на місці спірнім“.

Послухали ми його ради, ще й дякуємо. Зібрали ся: війт, два пленіпотенти і три найстарші господарі в селі, яко свідки, забрали всі старі папери, які де в кого були і поїхали о півночи до Львова, „день перед приїздом комісії до села. Приходимо раненько до адвоката — нема

дома, десь вийшов, але зараз прийде, просять зачекати. Чекаємо ми, чекаємо — нема адвоката. Вже десята, одинадцята, дванадцята година — нема. Поголодніли ми, пішли до воза дещо перекусити. Прибігаємо по хвили — ще нема адвоката. Що за нещасте? Вже перша, ба й друга, ба й третя година, — тут би нам час уже їхати до дому, щоби на вечір заїхати, а його нема. Аж далі, десь так коло четвертої йде він.

— Ах, перепрашаю вас, — говорить — дуже перепрашаю, панове газди, але не моя вина, що я так опізнився, в суді при розправі був, оборона протягла ся аж до сеї години. Але то нічого, ми ще все зробимо гаразд. Прошу до мого покою!

— Але може би ми зараз сіли на віз і їхали в село, — сказав я. — То пан могли би там переглянути папери і навчити нас, що маємо говорити.

— Е, нема чого квапити ся, — сказав він, — успіємо заїхати, а перегляд паперів не довго потриває.

Пішли ми з ним до його покою і посідали. Паперів внесли ціле наручє. Взяв він тото читати: читає, читає, поволеньки, уважно, деколи нас щось запитаєть ся, ми відповідаємо, він знов читає, а ту вже пів години, ба вже година, ба й друга минула, — він нічого. Ми ту як на терню сидимо, вємо ся, потіємо, а він усе розпитує нас, мов на протоколї, все папери читає, муркоче, — непорядна година! Вже ми по кілька разів йому набиливали: пора би їхати. А він усе своє: зараз, зараз! Тай далі до читаня. Шеста година вибила, як дочитав. Ну, гадаємо собі, Господи тобі слава, кінець уже тому читаню, поїдемо! Еге, як би та не так! Як зачне тепер наш адвокат толкувати нам цілий процес від початку, обширно, подрібно, немов то ми й зовсім нічого не знаємо. Говорить, говорить, а ми трохи зо шкіри

не вискакуємо, — туй таки би чоловік схопив ся, плюнув йому в очи і пішов. Та ба, годі! Далі зачав нас навчати, як маємо говорити перед комісією, — і справді мудро навчав!! Така ясна стала нам ціла справа, так добре знав кожний, що йому говорити, що аж любо. Жаль тільки, що коли се навчане скінчило ся, вибила девята година. Смеркло ся зовсім. Він аж тепер мов спостеріг ся, а ту ще й гриміти почало.

— Овва, а се що такого, вечір уже? — сказав він озираючи ся.

— Таже вечір, — відповіли ми, мов осуджені.

— Щож тепер діяти? Як їхати?

— Або я знаю, — відказав я. — Тепер трудно їхати, дорога недобра, тай воно далеко досить, лісами!...

— Самі не знаємо що діяти! — відказали наші люди.

— А на котру годину завтра має приїхати комісія.

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте ви ту, а завтра ранісенько повстаємо і курнемо в село так, що аж закурить ся. На осьму будемо там. Отту йдіть, зараз коло моєї хати шинок є, жид, порядний, там переночуйте, а завтра, памятайте, не опізніть ся, я буду ждати на вас.

Що робити! Раді не раді пішли ми. Жид уже мов і надіяв ся нас.

— Чи ви від пана адвоката? — питає.

— Ая!

— Ну, ну, ходіть, найду для вас місце, ночуйте здорові! А може ще потребуєте чого?

— Та дайте по порції горівки, ліпше буде спати ся.

Випили ми, полягали в божий час і відразу поснули, як дерево. Чи довго ми так спали Бог знає. Досить того — пробуджую ся я — день

білий. Зриваю ся, до вікна, дивлю ся на сонце — вже геть з полудня. Гляджу довкола — всі наші ґазди сплять як дерево. Господи Боже, що се такого? Чи то сон, чи ява? Скрикнув я що сили, — ні, се не сон! Вони посхапували ся і собі ж до вікна. А се що? З полудня вже? Не вжеж ми так довго спали? Припадочку нещасливий! Вемо ся, мов пискорі посолені, а ту в голові кождому шумить, кости всі болять, мов поломані! Кличемо жида: кільки вам належить ся за нічліг? — Не много, лише шість ринських. — Як? що? яким світом? — А він злодюга, видячи, що нам квапно дієть ся, що ми ту розщибаємо ся, та аж губи гриземо з нетерплячки, став собі в дверех та тільки всміхаєть ся, бороду погладжуючи. — Так у мене всі гості платять!

Декотрі з наших зачали з ним торгувати ся, але де там, ані слова не дає собі сказати. Бергли ми йому гроші, кільки хотів, тай далі до адвоката. Прибігаємо — нема дома, рано ждав-ждав на нас, а далі сам поїхав, велів, щоби ми як найшвидше поспішали за ним. А папери наші? — Папери лишив, ось вам ваші папери! — От так маєш! Поїхав, а паперів не брав. Господи милосерний, що з нами тоді робило ся, то й погадати страшно! Що то, гадаємо собі, там десь уже без нас справу розсудили, громада програла, що нам люди скажуть? Яка нужда чекає нас далі? Ми немов наперед бачили тото, що нас чекало, тай тогди вже не трудно було й бачити все те наперед!

Пігнали ми до дому, тай просто не в село, а на пасовиско. Нема нікого. До ліса. Нема нікого. А ту вже швидко вечір буде. Ми до двора — в дворі співи, сміхи, гостина, музика — се пан комісію гостить. Глядимо ми, є і наш адвокат у покою, червоний, веселий, говіркий. Кільки проклять у тій хвилі на нього впало, то певно в своїм житю тільки склянок вина не випив! Ми вже

чисто подеревіли, не говоримо нічого, не розпитуємо ні про що, — бо і на що? Самі знаємо, що наше нещасте готове. Мов стовпи які ми поставали на ганку, стоїмо, чекаємо, а самі не знаємо, на кого тай за чим. Пани якось побачили нас, підняли регіт у покою, але до нас ніхто не виходить. Панські слуги йдуть по при нас, також сміють ся, кепкують собі, поштуркують нас, але до нас ані слова. Панські пси приходять, обнюхують нас, деякі загарчать, а деякі й таки тихо відійдуть. А ми нічого, стоїмо, як неживі. Вже смеркло ся, в покоях запалало світло, пани і пані почали виводити якихось пісень, на дворі почав дощ кропити, а ми стоїмо все на ганку, з очима вліпленими в ті яріючі шиби, з дрожею в тілі і роспукою в серці.

Аж ось нарешті, пізно вже в ночі, відчинили ся двері і почали один за другим викочувати ся лани до своїх брочок. Насамперед пани від комісії. Переходячи по при нас, найгрубший з них став, позирнув на нас грізно і каже:

— Ви що за одні?

— Тутешні.

— Чого потребуєте?

— Що з нашим процесом стало ся?

— З вашим процесом? То ви аж тепер приходите о тім довідувати ся? Пяниці погані! Ви варті пасовиска, ви варті ліса? А торби жебрацької не ласка? Ідіть же до дому і не смійте о тім і споминати! Минули ся роки, як добро розпирало боки! Пропали Іване гроші!

Вся комісія зареготала ся, сіла на брочки тай поїхала. За комісією надійшов наш адвокат, крадучи ся як злодій, змішаний, ніби паний.

— Га ви ту, ви ту? — лепотів він. — Ждав на вас, їй Богу ждав, чому не приходили?

— А багато вам наш дідич заплатив, щоби ви нас спинили в місті, поки тут комісія розсудить на його хосен?

— Що? як? га! образа гонору!... лепотів він, сідаючи на бричку і курнув що духу з двора.

— Щоб ти собі голову зломив! — проговорили ми в слід за ним. Тай то дармо: не зломив голови, собака!

Аж ось і пан наш раптом немов уродив ся перед нами. Стояв похитуючи ся в отворених дверях.

— Ге-ге-ге, — говорив він з пияним реготом, — панове громада, обивателі, бурґери, преліпонтенти, а що там чувати? Як процесець іде? Нічого, нічого! Але постійте но ви, я вас тепер буду розуму вчити! Тепер ви будете скакати так, як я заграю! Я вам дам себе знати, щоб ви тямили!

І додержав слова! Прикрутив усіх так, що й дихнути годі! Правда, громада не відразу подала ся. Зробили ми рекурс, але рекурс відкинули. Тогди ми рішили ся силою боронити свого права, але тим іще гірше собі пошкодили. Жінки, діти, чоловіки і старці, всі за покотом виринули з села щоби не дати панови зайняти пасовиска. Пан спровадив військо. Ми перед військом попадали на землю, кричачи: „Хоч толочте, хоч стріляйте, а ми з сеї землі не вступимо ся, то наше!“ Але військо не стріляло і не толочило, а тільки поділивши ся на дві роти, рушило на конях через збіже, через плоти, та в село. Прийшло ся нам вертати. Два місяці стояли в селі жовніри, що було лівшого з худоби — повирізували та позідали, звели нас усіх на нінащо, а коли відїздили, то пан міг бути спокійний: громада була зломана і зруйнована до чиста і мусіла сама подати ся в його руки.

От така наша доля. Чи буде коли ліпше, чи доведеть ся нам хоч при смерти дихнути вільнійше, Господь знає. Але пан зо всеї сили працює над тим, щоби чим раз тїсвійше натискати на нас пута. Пять коршмів у селі запровадив, шко-

ли нема, священника вибрав собі такого, що з ним руку тягне, а нам нікому порадити, жиємо як ті воли в ярмі, вже й дітям не робимо надії на красшу долю...

В маю 1883 р.

ЦИГАНИ.

Ластівки, вбоге гірське село, лежить над горішнім Стриєм, там де він із свого великого закрута під Турку повертає ід Синевідськови, вючи ся поміж гори та ліси. Село невеличке та за недбане, криє між лісами та дебрами свої порозкидані, нужденні бойківські хатки. Понизше села, за шматом чорного ліса, що досягає аж самого берега ріки, стирчить над Стриєм висока скала. Стрімкою стіною бовдурить ся вона над самим закрутом ріки, а головатим вершком, зеленим від моху і папоротів, роззираєть ся по околичних горах. Стрий літом лагідно плюскочеть ся о єї стопи, але в осени реве грізно і пінить ся заливаючи вузку стежину, що веть ся по під скалою здовж його берега. А всюди довкола порозсідали ся гори покриті чорним смерековим лісом; тільки денде верхи їх світять безлісними полонинами, що мріють мов сірозелені плями на темному тлі. Пусто і сумно в осінну днину коло скали, тільки хвилі Стрия ревуть і розбивають ся о щербате каміне.

Пусто і сумно було також в душі жандарма, що в слотаву осінну днину йшов стежкою понад рікою, в плащи і чаку з когутячим пірем, з карабіном перевішеним через плече, і бачно роззирав ся довкола. Нігде ні душі живої, ні голосу людського, і колиб не втоптана стежка понад рі-

кою, то можна би було подумати, що ту в тій дикій лісовій китловині не стояла ще людська нога від нащадку світа.

— Тьфу на таку собачу службу! — воркотів жандарм, хусткою обтираючи вуси, з котрих капотіла дощова вода. — Лазь і лазь як виклятий по тих проклятих вертепах, і все надармо. Та погана Бойцня боїть ся жандарма гірш чорта. Кождий обминає його на тисячу кроків, скоро тільки де заздрить. Так і здаєть ся, що кождий із них ось тільки що небудь украв або кого небудь забив. А як уже кого допадеш, то скорше бись чого небудь довідав ся від отої скали, ніж від нього. Чорти би давили ся таким поганим та бездарним народом!

Так воркотячи наближував ся жандарм ід скалі і раз по разу поглядав на Стрий, що люто розбивав свої хвилі о каміне, немов і сам гнівав ся на той дикий та бездарний бойківський нагід.

— О, яка вода велика! — воркотів дальше жандарм. — Колиб тільки стежки не залляла та кладки не забрала, бо годі би було нині на ніч зайти до тих чортівських Ластівок, хоч і як вони вже близько. Вже то я в тих горах ані руш не маю щастя, хоч сядь тай плач! Ось уже четвертий раз патрулюю тими вертепами, і ще ані разу мені не пощастило ся спіймати якого злодія або розбійника. А тимчасом ту досить тільки раз поглянути, щоби дійти до того переконаня, що злодіїв і розбійників ту мусить бути чимало. І що найгірше, навіть якого небудь нужденного волоцюги або діда жебручого доси не довелось мені арештувати. Так як би змовили ся, щоб не попадати ся мені на очи. А другі жандарми що котрий піде, то за кождим разом тих волоцюгів, дідів та циганів жене наперед себе цілу череду, повний арешт напакує. А я хоч би тобі однісінького! Тьфу на таке щастє, тай годі!..

І жандарм гнівно позирав наперед себе. Сто-

яв уже перед самою скалою. Стежка піднімала ся ту троха в гору і йшла немов по кам'яній при-спі, то підносячи ся по при стрімку кам'яну стіну, то знов опускаючи ся мало що не над саме водя-не зеркало. З далека вже побачив жандарм, що зараз на першій такій впадині стежка залита бу-ла каламутною, спіненою водою.

— От тобі й на! — крикнув він у роздраз-ненню, — знов перешкода! Треба буде обходити довкола сего завалидороги, драпати ся з пів го-дини по хащах і зломах, а за той час я міг би вже бути в Ластівках. А нехай тебе ясні громи бють з такими порядками!

І ховзаючи ся в своїх тяжких чоботях по мокрім імху, жандарм скрутив на право, між корчі, під гору, щоб обійти скалу. Несподівано якось він кинув оком в бік і зупинив ся. Що за чорт! Йому здало ся, як колиб ізза скали легень-кими клубками виповзував дим, котрий немов переляканий чим борше розпливав ся і щезав у повітрі. Жандарм з разу сам своїм очам не ві-рив. Але коли зупинив ся і уважнійше пригля-нув ся, то побачив, що справді з поміж щербатих зубців скали, немов із самого осередка єї стовбура добував ся дим. Чи се може бути? Жандарм не був боязливий, а прецінь дроз про-бігла у нього по за плечима, бо ніяким способом не міг збагнути, що би се могло бути. Нарешті покинув міркувати.

— Певно десь рубачі огонь кладуть. А мо-же які злодії? Бо що би ту рубачі робили? Піду переконаю ся.

І він з трудом зачав спинати ся по ховзких облазах, аж туди, де повисше них мов велитень стирчала висока кам'яна стіна. З разу не міг ні-чого доглянути. Вже змрік западав; тїнь від ска-ли власне найгустїйшим мороком ослонювала те місце, відки добував ся дим. Жандарм надармо натужував взір і слух — годі було добачити або

почути щонебудь крім скаженого клекоту прибуваючої ріки під скалою та осіннього, протяжного стогону ліса.

— Гей, хто там? Озивайтеся! — крикнув жандарм, але тільки голос його повуро задуднів між скалами, а напротивна гора відкликнула кінчик його оклику „айтеся!“ Тоді жандарм почав драпати ся ще далі. На невеличкій площині між камінєм видно було поломане сухе галузе, якісь свіжі ще кости, а навіть кусники напів прогнилих шмат. — Ну, прецінь слід чоловіка! — подумав жандарм. А приглянувши ся ближше, він побачив ледво помітну стежечку, що гадюкою висувала ся з поміж каміня, повзла просто півперек площини і губила ся в тіни, під стрімкою стіною власне там, відки добував ся дим. І тільки наблизив ся на які два кроки, жандарм побачив продовбану в камени невелику діру заткану обгорілою смерековою колодою. Не знати для чого серце нараз забило ся якомсь неспокійно в його груди. Вхопивши обіруч карабін, немов до штурму, він наближував ся осторожно. Тиша в нутрі таємної ями ще дужше його занепокоювала — і в дусі він почав сердити ся сам на себе за те, що перед хвилию крикнув був так голосно і зрадив своє наближене. Хто знає, може невідомий ворог, упереджений його криком, чатує вже на нього з якоїсь укритої а певної засідки? Але вертати було може ще більше небезпечно, тож ішов далі. В кінці зупинив ся перед самою печерою, оглянув шаблю і патронташ, а відтак раптом пхнув колоду багнетом і очистив вхід до печери. Дим клубами бухнув йому в лице, але за димом не видно було нічого. Щоби заглянути в нутро яскині, він мусів аж прилякнути. А коли дим троха розвіяв ся, то жандарм побачив нутро, виковане в скалі. Сірі кам'яні стіни сходили ся в горі немов склепінє. Вохкість зеленковатими краплями так і висіла на них. В низу, в кам'янім по-

мості посеред яскині була продовбана невеличка яма, в котрій жеврів огонь, прикритий напів перегнилою колодою, що сильно курила ся димом. Довкола огню сиділо кількоро людей, малих і великих, ледво повкриваних брудними шматами. Лиць їх жандарм не міг іще добачити, тільки бачив, як кілька пар чорних, переляканих очий з трівогою вперло ся в нього.

— Хто ви ту? — крикнув він грізно.

— Цигани, паночку! — обізвав ся грубий, але смирний голос.

— А що ту робите?

— Бідуємо, паночку!

Жандарм ледво-неледво пропхав ся до середини яскині і почав роззирати ся по хаті і по людях. В однім куті яскині лежали ковальські прилади: міх, ковало і молоти на маленькім візку; в другім купка сухого галузя на топливо. На галузю порозвішуване було якесь курмане. Поблизько огню, на середині печери находила ся постіль цілої родини — околот соломи напів перегнилої, розпростертій на камені, і купа сухого моху та листя. Тільки на однім кінці тої постелі, на найстаршій місці лежала не виправлена кінська шкіра, котрою на ніч прикривав ся старий ром.*)

— А кілька вас ту? — запитав знов грізно жандарм, обертаючи ся до огнища.

— Пятеро, паночку, пятеро, — відповів циган і підвів ся на ноги, увесь дрожаючи від холоду. Прочі цигани також повставали. Крім старого була ту ще циганка, парубок і двоє малих, зовсім голих циганенят. Усі вони були аж сині від студени і виглядали немов попухлі — мабуть із голоду.

— Чим же ви ту живете, волоцюги? — питав далі жандарм.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою.

*) Цигани самі себе називають ромами.

От шкапина нам здохла недавно, то ще до нині мали ми мясо.

— А давно ви ту?

— Дві неділі, паночку.

Не знати чому жандарма лютили ті надмірно покірливі відповіді старого цигана. В його плаксивім голосі і в тім що хвиля повторюванім „паночку“ жандарм добачав укритий насміх над своєю властю.

— А багато крадете по селах? — питає він
• дальше.

— Ні, паночку, ми не крадемо нічого. Ром Пайкуш не краде! Ром Пайкуш поки може, живе з праці рук. Але тепер, коли нам шкапина вгубла, не можемо рушити ся дальше. Мусимо пробути ту, поки троха не розпогодить ся.

— Поки нового коня де не вкрадете! — передразнював жандарм. — Ану, збирайте ся, марш зі мною!

— Куди, паночку? — запитав старий циган тремтячим голосом.

— Не питай! Збирай ся зі своїм поганим родом і плодом, підемо до села. А там уже побачимо, що з вами робити.

Старий циган стояв немов остовпілий, коли в тім стара циганка мов камінь з неба кинула ся жандармови під ноги і заревла, немов єї хто різати хотів.

— Паночку, паночку! Голубочку наш! Що тобі винен старий Пайкуш, що тобі винні бідні роми, що нас хочеш у таку студінь виганяти в світ? Погляди лишень, моя дробина зовсім голюсінька, тай ми самі не витримаємо такої стужі. Змилуй ся, паночку, змилуй ся, не гони нас нікуди! Нехай бідні роми подихають іще на божім світі!

— Не будеш ти тихо, ти опуде конопляний!
— крикнув до неї жандарм і відіпхнув стару циганку. — Зараз мені всі забирайте ся!

Але тут уся родина, мале й велике, з вереском і плачем кинули ся жандармови до ніг і почали просити та благати його, щоби лишив їх у кам'яній хаті. Тим часом жандарм й сам надумував ся, що йому робити. Село ще не близько, дорога нерівна і відлюдна, ніч надходить, тяжко буде йому самому запровадити до села цілу ту зграю. Швидко він надумав ся инакше.

— Ну, — сказав, — чого ревете, дурні цигани? Не бійте ся, прецінь вас не зім живих. Нехай буде й по вашому — оставайте ся тут! Але слухай, старий, поки я не верну ся, не смій мені відсіля рушити ся!

Старий циган стояв як стовп. Здивованими, переляканими очима він позирав на жандарма, прочуваючи в його словах якесь нове лихо.

— Ну, чого-ж ти так витріщив на мене очи, чого глипаєш, мов підрізаний баран? — крикнув жандарм. — Чуєш чи ні, що до тебе говорю? Не смій мені рушити ся відси, поки я з поворотом сюди не надійду, бо нещастє твоє!

Старий циган усе ще стояв мов онімілий. Тільки циганка, низько кланяючи ся жандармови сказала: — Добре, паночку, добре! — Жандарм іще раз роззирнув ся по яскини, сплюнув з обридження і вийшов.

— Волоцюги прокляті! — воркотів він, з трудом сходячи зо скали. — Ось куди вони захали ся! Але прецінь я їх винайшов. Ну, чень хоть тепер який „бельобунг“ буде!

II.

Війт ластівецькій був, як кождий Бойко, неписьменний, супроти власти покірний та потакующий, а супроти підвладних упертий тим безоглядним упором, що ціхує чоловіка з тїсним розумом. Жандарми рідко заходили до того сельця, тому то кожде появленє жандарма викликувало

в селі правдивий переполох. Люди ті, вирослі в горах та лісах, уважали вїтївський уряд великим тягаром головно через те, що вїт у кождім разї мусїв ставати перед ріжними „панамі“ наїжджаючими в село, мусїв відповідати на їх запитаня, сповнювати їх розкази. Кого раз у громаді силоміць „посаджено на вїта“, той звичайно оставав ся на тїм становищі кілька або кільканацять лїт, поки тїлько міг ходити, бо ніхто инший не осмілював ся без крайної конечности взяти на себе ту страшну гідність.

Наш вїт був ще недавно вибраний, то й не зовсім іще освоєний з панамі. Вїв не троха перелякав ся, коли жандарм пізнім вечером увїшов до його хати. Але ще дужше вїн перелякав ся, коли прибувший „пан“ розповїв йому о циганах. Правда, вїт знав, що цигани сидять у камені; значить, не самих циганів вїн перелякав ся. Перелякав ся вїн того, що жандарм таки й там „обáхморив“ їх, і що тепер певно й його враз із циганами будуть волочити до Підбужа.

— Ну, а ви знаєте о тих циганах? — питає жандарм вїта.

— Та ніби знаю.

— Щож вони, крадуть?

— Та матбути, не без того, щоб і не крали. Деж би циган без того витримає! Тїлько старий часами щось кленцає, ніби то робить. Але така то його циганська робота!...

— Я так і знав, — воркнув жандарм. — Ну, вїйте, на вас лежить відповідь за них.

— На мені! — крикнув переполошений вїт. — Як вони що вкрадуть, то я маю за те відповідати?

— А так. Відповідаєте за все, що станеть ся в обрубї вашого села. У вас має бути порядок. Такої циганської голоти не можна пускати самопас.

— Ну, а щож я маю з ними зробити? Взяти їх на воловід, чи що?

— Де тільки здиблете в селі, зараз їх арештувати і віддавати жандармам у руки.

— Е, паночку, колиж бо вельможні „шандарі“ до нас так рідко заходять. А тут як би я одного арештував, то другі візьмуть тай мене підпалять.

— Підпалять! — крикнув жандарм. — То вони такі? Чекайте, зробимо ми з ними порядок. Війте, тих мені циганів припильнуйте, поки я не верну з обходу! Я їх заберу з собою до Підбужа.

— А колиж пан повернуть?

— Завтра, найдалі позавтра.

— Добре, скажу їх припильнувати, — відповів війт, низенько кланяючи ся жандармови.

Попоївши молока і „будза“ (свіжого овечого сира) жандарм положив ся на лаві, обвинув ся плащем і заснув. А тим часом війт не спав, хочь лежав на постели.

— Чи лихо якесь навернуло сего шандаря, — думав він, — що випанітрував циганів у такій схованці, де їх доси ніяка власть не добачала? І що тепер з ними робити? Коли схочу їх арештувати і спровадити до села, то що з того, що їх шандар забере до Підбужа? Посидять в арешті пару днів, а потім вийдуть на волю, і певно трафлять до Ластівок. Не тяжко, щоби мене не обікрали або не підпалили. Що циганови? Шандар далеко, а циганів волочить ся множество: досить одну кумпанію зачепити, то всіх маєш ворогами. Ой, світе мій гіренький! Тьфу на твою голову! А хіба от що я зроблю! Аякже, аякже, се буде найліпше! Коли цигани втечуть, то що мені шандар зробить? Аджеж можуть утечи ще сеї ночі, заким я ще довідав ся від шандаря, що їх треба арештувати. То буде найліпше, таки найліпше!..

І з тою думкою вїйт заснув десь коло півночі.

А жандарм тим часом, хоч спав на твердій лаві, та снів про далеко приємніші річи, про „бельобунг“, грошеву нагороду і перенесене в красші сторони, на Поділе, на російську границу, де можна було лехко „зробити“ товсту контрабанду: і заслужити ся і обловити ся. Сон сей додав йому ще більше охоти і певности. На другий день ранісенько він встав, зібрав ся, і ще раз остро наказавши вїткови пильнувати циганів, спішно пішов у дальшу дорогу, щоби ще нині дійти до мети свого обходу, а завтра вернути назад до Ластівок.

Зараз по його відході вїйт намотав на ноги потрійні онучі, обув ся в шкіряні ходаки, взяв на себе кожух, кучму на голову, перевісив борсукову торбу з „цісарським орлом“ через плечі, а до торби вложив пару вівсяних ощипків і кусень овечого сира. Так приготований, не кажучи нікому нічого, пустив ся в дорогу ід каменеві.

— Добрийдень вам, Пайкуш! — сказав входячи до яскині.

— Доброго вам здоровячка, пане начальнику, — відповів старий циган.

— А що тут у вас нового чувати? — запитав вїйт, бойківським звичаєм не приступаючи відразу просто до річи.

— Зле чувати, пане начальнику. Був тут у нас вчора „кокорудза“, хотів нас вести до села.

— До села? Е, він вас, любойки, хотів вести до Підбужя, до криміналу.

— За що?

— Або я знаю, за що? Мусіли йому по других селах щось дуже наговорити на вас. Аджеж не дурно він за вами так парцував, що вас аж ту винюхав.

— Ой, ой, ой, Божечку наш, Божечку, — гуртом завили цигани, — щож нам тепер робити?

— Щож я вам, біднятка, пораджу? — сказав вїйт. — Він менї казав пильнувати вас, аж поки сам не верне, і тоді віддати вас йому до рук.

— І ви хочете нас тепер арештувати? — сказав звільна, але з укритою в голосї погрозою старий циган.

— Бог з вами, Пайкуш! — сказав вїйт. — Щож то я вас від нинї знаю, чи що? Я сказав зараз тому шандарови, що циган, то вітер у полі: ось є, ось його нема. Хто його на припін візьме? От знаєте що, маєте ту троха хліба і сира, нате вам се від мене і йдіть собі куди хочете, щоби я про вас не чув нічого. Не хочу вам робити клопоту, але й сам не хочу через вас у біду впасти. Розумієте?

— Розуміємо, пане начальнику, розуміємо! Най вам Богойко святий заплатить! — сказав циган кланяючи ся, а за ним почала кланяти ся уся його родина. Поклавши на кам'янім помості ощипки і сир, вїйт поспішною ходою рушив назад до села, пильнуючи, щоби ніхто його не бачив. А в душі він сміяв ся з того, який то лютий буде шандар, коли завтра прийде, а циганів уже й духу не застане.

III.

Добре то говорять: гірська осїнь, то вистарчить за добру зиму на долах. Ледво наш жандарм вийшов за противну границю Ластівок, ледво вїйт довершивши своєї політичної місії вернув назад до села, коли в тім високий верх Парашки, що вистирчує в гору в видї величезного тризубця, покритий густою мракою, або, як кажуть, „закурив ся доразу“. Величезними клубами котила ся та мрака в низ, гнана сильним, свищучим вітром. За пів години все вже щезло в вирах й клубах снігової „куревільниці“,

котра з усіх боків біла в очи і заслїплювала пішохода, замазувала йому стежку перед ногами.

Кленучи й спльовуючи раз у раз боров ся жандарм з метелицею і йшов твердо на перед. Уже недалеко було село, до якого мав дістати ся на ніч — остаточна мета його обходу. Ще тільки треба було по кладці перейти на другий бік ріки. Але се власне була дуже небезпечна штука. Ріка шуміла під кладкю мов скажена, а верхом рвав вітер, шарпаючи за поруче мов хлоп руками. Кладка була ховзка від снігу, а вітер слїпив очи. Вже близько берега жандарм поховз ся і внав у воду. Вода була неглибока, але страшно бистра. В одній хвили течія зірвала жандармови з плеча карабін а з голови чак з когутячим пірем. Великий камінь-кругляк, котрий вода котила по дні, вдарив ся о його ноги і звалив його з ніг. Тільки з крайною натугою жандарм виграмосив ся на беріг. Був мокрий до ниточки, промерзлий й переляканий. Хотячи ogrіти ся, бідолаха пустив ся що духу до села, до знайомого попа. Але хоч і як недалеко се було, то все таки заким забіг до хати, мокра одіж на нім сціпла на морозі як кість, а з грудий не міг видобути голосу. Правда, на попівстві кинули ся терти його, ogrівати, ратувати. Той ратунок і його зелізне здоровле зробили те, що він не добув собі ніякої тяжкої хвороби, та все таки мусів цілий тиждень пролежати в ліжку в міцній горячці. Весь той тиждень курило свігом, свистів вітер, тис мороз, так що навіть здоровому непорадно було в горах пускати ся в дорогу з одного села до другого. Аж по тижни вітер притих, випогодило ся, але мороз потис іще острійший. Жандарм не хотів довше гаяти ся, хоч піп не важив ся пускати його від себе піхотою ще на пів недужого. Казав запрягти санки і відвезт и його до Підбужа, куди вже вперед дав був зн^а , пригоду.

Коли жандарм проїжджав через Ластівки, пригадав собі циганів, про котрих зовсім був позабув у своїй тяжкій пригоді. Він казав візникови стати коло вїткової хати, покликав вїтта до себе і запитав його :

— А що ви зробили з тими циганами ?

— Та щож ми мали з ними зробити, прошу пана, — відповів вїт, шкробаючи ся у патлату голову, — коли ми їх уже не застали.

— Як то не застали ?

— А так. Скоро пан від мене вийшли, я заразисько зібрав ся і пішов, щоб їх арештувати і приставити до села. Але в камені я не застав нікого. Видно перелякали ся пана і таки тої ночі втекли.

— А то бестії ! — крикнув жандарм. — Чекайте лишень, ще я вас десь придиблю !

Вїт поклонив ся, а тайком тільки всміхав ся, що йому вдало ся так хитро мудро позбути ся біди. А жандарм злий і роздразнений завинув ся в свій плащ і в тяжкий баранячий кожух, що йому дав піп на дорогу, і казав їхати дальше.

IV.

Стрий скорчив ся від морозу. Низьм по під скалою переїзд був вільний, а що дорога тамтуди найблизша, то жандарм казав везти себе в той бік. Ледво виїхали за ліс, що чорною стїною відділює Ластівки від решти світа, коли жандармові очи з якимось неспокоєм вперли ся в той великий бовдур, що виринув перед ним туй уже недалеко. Вершок скали не був покритий свігом, бо вітер позмітав відтам той зимовий пух і позсував його в нижні заломі. Тьохнуло щось у серці жандарма, коли побачив увесь вершок скали покритий воронами, кавками і иншим стервоїдним птаством, котре то сиділо, то шибало ся цілими облоками довкола, і своїм зловіщим вереском та гамором наповнювало повітре.

Але що-ж се? З темнавого залому в горі, глибоко засипаного снігом, так само як і перед осьмома днями добувають ся ледво видні клубочки блідо-синявого диму. Кілька хвиль жандарм сумнівзав ся, чи се справді так, чи тільки йому з горячки привиджуєть ся, аж Бойко, його візник, упевнив його, що справді дим добуваєть ся зі скали. Не вже-ж там ще хтось є? Жандарм аж затремтів з нетерпеливості, щоби переконати ся, що се значить. Уже набизили ся до скали. Стежка, що вела в гору, засипана снігом і ані одного сліду стопи людської не було видно на його білій скатерти. Тільки кавки і ворони при їх наближеню підняли ще більший гамір.

— То якийсь недобрый знак, що того птаства тільки тут назлітало ся, — сказав візник. — Чи не стало ся тут яке нещастє? Ся проклята птиця зараз се почує.

Жандарм не мовлячи нічого, скинув із себе кожух і навіть плащ, щоби тим лекше йому було видрапати ся на верх каменя; візник виломив пару дручків до підпираня, і так допомагаючи один одному, з тяжким трудом вони видрапали ся на верхню площину. Кавки з вереском вили ся туй понад їх головами, немов хотіли боронити своєї певної добичі.

Вхід до яскині був так як і давнійше завалений колодою і позатиканий мохом, тільки крізь маленьку шпарку в горі випливав дим. Відбили колоду і ввійшли. В яскини було тихо і темно. Аж во добрій хвили очи їх на тільки привикли до сутінку, що могли добачити якусь чорну, безобразну масу на серед яскині. То були цигани стулені в купу, повкривані мохом і листем — і мертві вже, як бачило ся, від кількох день. На огнищу димила ся ще дотліваюча остання колода.

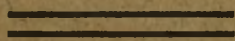
Що було причиною їх смерти? Голод? холод? Чи може чад від спертого диму? Тіла їх були сині, скостенілі, зморожені. Але розриваючи

купу, жандарм побачив, що під старим циганом не було вже невинуваченої кінської шкіри, на котрій він спав; недогризені кусники тої шкіри найшли ся... в руках дітей.

Довгу хвилю стояли жандарм і візник над тими покійниками, німі, остовпілі, переняті переляком і жалем. Може їм через душу переходили довгі дні і ночі болючого конання тих нещасних, плач і зойки дітей, безпомічність і розпука старих, ціле море нужди, горя і терпіння, з которого тепер остала ся тільки отся недвижна, в один клуб сплетена купка трупів...

Без слова, в німім пригнобленю вийшли в кінці жандарм і візник із яскині на свіже повітре, завалили вхід до яскині, щоби не допустити птаства до трупів, а коли відтак знов сіли на санки, візник перехрестив ся і з лицем зверненим до скали почав шептати молитву. Жандарм тим часом почав у думках укладати рапорт о тім, що стало ся.

Нагуєвичі в липню 1882, перероблено 1887.

Історія кожуха.

Присвячую Іванови Сандулякови Луки з Карлова.

Був собі кожух. Простий баранячий кожух, навіть не надто новий; правда, не латаний, та вже порядно проходжений, просяклий запахом людського поту, з поблеклими від давна прикрасами, що колись надавали йому характер типового покутського кожуха. Словом, тепер то був кожух звичайний, буденний, невидний, не цікавий для етноґрафа-аматора і на око без найменшого права до гордості.

А про те він був дуже гордий і в бесідах

із самим собою, які вів звичайно в нічній темряві, висячи на жердці над постілю господаря, чванив ся та виносив ся незвичайно.

„Щож то, — міркував він, — котрий кожух, котре фўтро, котрий опарат церковний має більше право до гордості й поваги від мене? Правда, лисам, покритим гранатовим сукном, більше панькають та шапкують, перед опаратом церковним більше припадають, та що тото значить! Усе про людське око! Бо, кажучи правду, які-ж їх заслуги? Хиба тільки, що одно від одного більше коштують. Чи можуть же вони зрівняти ся зо мною, простим, бідним кожухом, що своїм натуральним теплом ogrіваю всю родину? Так! сміливо можу сказати, що без мене одного ніхто, але то ніхто з родини мого господаря не міг би підчас зими виглянути з хати. Бо я їх єдиний кожух, єдина тепла одежа. І нехай мені вельможні лиси і вовчі шуби покажуть одну одежу, що так вірно, невтомимо й безкористно служить своєму господареві, як я!

„Тільки що перші кури заціють, уже встає господар, тягне мене з жердки та йде до стайні досипати худобі січки з вівсом. Верне зі стайні і стане до праці, різати січку для коний, — уже господиня накидає мене на плечі та йде до стайні коровину видоїти. Верне від корови, знов господар одіває мене на себе та йде на подвірє дров нарубати. Нарубає дров, напоїть коні коло криниці, коровину, воду привесе і вертає в хату, але мені нема супочинку. Вже мене одіває донька, дівчина, що йде на цілий день прядсти до багатого сусіда, за ложку страви та за сердечне спасибі. Тільки що туди прийде, служниця того богача несе мене знов домів, бо мушу повнити нову службу. Синок господаря семилітній хлопчаина, зівши кусник хліба з часником і мисчину теплої затирки, мусить іти до школи. То-ж бере мене також на свої дрібні плечі, хоть майже по-

кістки йому сягаю і долішнім кінцем тягну ся по свігу, і йде до школи. Тай тут я не можу довго забавити. Ще в сїнях знімає мене з хлопчини парубок — слуга другого сусїда богача, що потребує мого господаря, аби йшов молотити або гній зі стайні викидати. А в полудне, коли діти виходять зі школи, знов той самий парубок несе мене до школи, щоб я хоронив від морозу хлопчину, як вертає домів. А з дому несе мене знов до господаря, а вечір знов мандрую по доньку. І так цілісїнький день переходжу, як ткацький човник з кута в кут, із плечий на плечі, від праці до праці, завше до услуг готовий, завше пожаданий, тужно очікуваний і з дякою приймакий. Справді — так жити, то значить не дурно жити! То значить сповняти своє призначенє, служити ретельно, бути пожиточним! Так живучи, можна чути ся вдоволеним зі сповнення своїх обовязків, можна чути ся гордим“.

Оттак міркував собі сердечний кожух. Одно тільки його смутило, що надто швидко зуживав ся.

„Чую, що не довго вже мені животіти. Не забаром шви потріскають, волос вилізе, ба навіть шкіра де-не-де вже починає тріскати. І що-ж тоді зробить мій бідний господар? Знаю, що вже від давна найгорячійше його бажає — стягнути ся на новий кожух, та як же далеко до здійснення того бажання! Від коли пан дідич ліси повирубав, нема зарібку з кіньми в зимову пору. Овець не держить, а що руками в зимі заробить, то ледви стає на яку таку обув і на податок. Відки-ж тут до кожуха? А без кожуха в зимі як без духа! Ой, тяжка хлопська доле!“

II.

Одного дня зайшла маленька зміна в розкладі кожухових услуг.

Ранск минув, як звичайно.

Кожух відвів хлопчину до школи, коли се прибігає його господар, батько хлопчини, в легкій полотнянці. Вбіг до школи, учителя не було — і хухаючи в пальці, сказав швидко хлопцеві:

— Юруню, дай но мені кожух! Пан дідич прислав по мене, каже мені їхати з його фірами в ліс.

— Ой, а як же я верну зі школи без кожуха? — повідає хлопець, скробаючи ся в голову.

— Візьми, синку, ноги на плечі тай біжи хутко, то загриєш ся, нічого тобі не буде — сказав батько, одягаючи кожух. — А може Бог дасть, що в дворі знайду ліпшу роботу, то на другий кожух стягнемо ся, — додав, аби потішити затурбованого хлопчину.

Того дня вже кожух цілий день не злазив з плечий господаря. Коли вечір оба вернули до мів, кожух у трьох місцях потріскав на рукавах, і господар воркотів невдоволений, бо окомов за роботу мало заплатив і навіть на другий день не казав приходити.

Та найгіршу біду застали дома: Юрцьо лежав хорий. Горячка зідала хлопчину, спеклими устами стогнав без тям і тільки одно повторяв: „У боці мене коле, ой коле!“

Від того дня змінила ся кожухова доля. Хлопець не ходив до школи. Що там радили, як хухали і шептали і плакали родичі, не вмію того сказати. Досить того, що перележавши зо дві неділі, Юрцьо подужав. Адже-ж тверда хлопська натура! Щезла горячка, перестав кашель, не стало колотьби в боці, тільки лишило ся ослабленє. Рвав ся хлопець до школи, та мати, бачучи його безсильність, не хотіла його пустити.

Коли се одного разу, власне як ціла родина сиділа коло миски затирки, а кожух висів на жердці, двері отворили ся і ввійшла в хату пресвітла власть громадська: десятник і присяжний.

Слава Йсу! — сказали входячи.

— На віки Богу слава! — відповів господар встаючи від стола.

— Час до обіду — сказала господиня.

— З Богом святим, най Бог благословить — відповіла власть громадська.

Хвилю панувала мовчанка в хаті.

— Просимо сідати — сказав господар. Власть сіла на лаву.

— Що-ж вас, панове, до нас приводить? — питає господар.

— Та то ми, куме Йване, не самі від себе — сказав скробаючи ся в голову присяжний. — То пан начальник нас прислав.

— Ой, а що-ж там нового? — йойкнув господар. Адже шельварок я відробив.

— Та то не про шельварок — сказав десятник. — А от, хлопця до школи не посилаєте. Пан учитель на кару його подав. Маєте римського заплатити.

— Римського? А Боже! — скрикнув Іван. — Таже хлопець був хорий!

— А хто-ж то знав? Чому-сте про те вчителю не донесли?

— А Боже милий! Чи-ж то чоловікови тото в голові? — сказав Іван.

— Га, а ми також тому не винні. Нам наказано стягнути з вас кару, римського.

— Хоть мене на муки тут беріть, хоть мені шинами подошви печіть, коли на моім цілім обійстю римський готівкою знайдеться!

— Нам нічого до того, кумцю любий — сказали присяжний і десятник. — Ми, куме, громадські слуги: що нам накажуть, мусимо робити. Нема грошей, нам наказано брати що можемо. Ось кожух!

— Куме, той кожух, то наш єдиний маєток! — крикнув господар як опарений. — Без нього ніхто з нас не має в чім виглянути з хати на мороз.

Та даремні були благаня. Вже кожух був у руках десятника, а сей оглянувши його, сказав киваючи головою:

— Ну, два, три римські він іще завше варт!

— Не бійте ся, куме — сказав присяжний. — Кожух ваш не пропаде. Занесемо його до Юдки. Сьогодні принесете римського — сьогодні вам той кожух вернемо.

— Але-ж куме, бійте ся Бога! — сказав Іван. — Відки-ж вам візьму римського? Адже-ж без кожуха в зимі заробити не можу!

— Що нам до того? Візьміть, де хочете! Ми маємо острый наказ.

— Таже кожух мокрий — сказала господиня ламаючи руки. — Коби бодай жид його осушив, поки де кине в коморі.

Та власть уже не слухала сих слів. Десятник узяв кожух під паху і, не поздоровивши нікого, вийшов із хати. Вийшов за ним і присяжний. Ті, що лишили ся в хаті після того, як винесено кожух, дізнали такого чутя, як коли би винесено трупа когось найдорожшого з родини. Хвилю сиділи як остовпілі і тільки опісля мов на коменду обі жінки заридали в голос, хлопець отер сльози рукавом, а сам господар сидів понурый коло вікна і оком слідив за властю, що ні відси ні відти впала як вихор і понесла власне те, без чого ціла родина як стій стала в двоє бідніща і зовсім безпомічна.

III.

Минув тиждень від того дня. Іван якимось чудом добув відкись римського, заніс до вїйта і дістав дозвіл — узяти назад заграблений кожух. Разом із десятником пішов до Юдки, радий, що прецінь знов дочекаєть ся кожуха в хаті. Та радість його незабаром минула. Коли Юдка виніс кожух із комори, Іван уже з далека почув сопух

гнилизни. Мокрий кожух, пролежавши тиждень у вохкій коморі, став зовсім непридатний до вжитку, зігнув і в пальцях розлазив ся. Йойкнув Іван і аж за голову вхопив ся руками.

— А Бог би вас побив! — сказав обертаючи ся то до десятника, то до жида.

— Ни, а мене за що? — відповів Юдка. — Чи то я обовязаний сушити ваші кожухи?

— А я також тому не винен — відповідав десятник. — Казали мені заграбити — я заграбив, решта не до мене належить.

— Але-ж бійте ся Бога — лементував Іван. — Я римського заплатив і втратив кожух! Хто-ж мені мою кривду верне?

Юдка і десятник тільки плечима стиснули.

Твори Івана Франка

які повинні знаходити ся в кожній „Січі“ та „Читальні.“

Панські жарти поема з остатніх часів панщини	—·90	с
З вершин і низин поезії	4·—	”
Semper tiro поезії	1·60	”
Давне й нове поезії	3·40	”
Із днів журби поезії	3·—	”
Мойсей поема	—·60	”
Полуйка і інші оповідання	1·40	”
Voа constrictor повість	2·20	”
Захар Беркут повість	3·—	”
Сім казок оповідання	1·40	”
Батьківщина оповідання	1·20	”
Лис Микита	2·—	”
Украдене щастє драма	1·—	”
Учитель комедія	1·—	”
Радікальна тактика I. Радікали і релігія	—·04	”
” ” II. Радікали і попи	—·10	”
Що таке поступ	1·—	”
Панщизняний хліб	—·20	”
Рутенці оповідання (друкуєть ся)		

Пам'ятайте про ювілейний дар Івана Франка.
Датки слати до „Дністра“ на книжку ч. 8.000.

Хай не буде ні одного села, міста, й місточка деби в 1913 р. не відбули ся ювілейві свята, вечерниці, виклади в честь Івана Франка!

В „Дешевій бібліотеці“ вийшли:

- Ч. 1 і 2. вичерпане.
Ч. 3. Пан Потоцький — 08 с
Ч. 4. В. Лебедова: Казка наших днів — 02 „
Ч. 5. Єретик: Воротьба о сонце — 06 „
Ч. 6. Рюминський: Повстане селян в Англії — 30 „
Ч. 8. В. Левіцький: Про устрій австрійської держави — 40 „
Ч. 9. М. Драгсманів: Віра і громадські справи — 08 „
Ч. 10. Ів. Франко: Панщизняний хліб і інші оповідання — 20 „
Ч. 11. Ів. Франко: Поезії (друкують ся)
Ч. 12. Про Івана Франка (друкуєть ся)

Всі ті видання можна замовляти через Прогресивний кружок III С. У. С С. Львів, Супінського 21.

„Громадський Голос“ радикальна часопись. Виходить раз на тиждень. Ціна 4 Кор. В 1913 р. зобов'язали ся писати в „Громадськiм Голосi“ Василь Стефаник, Др. Ос. Назарук, Др. В. Макух, Др. С. Данилович, Др. Л. Бачинський, Др. К. Трильовський, Др. М. Лагодинський і інші. Адрес: Львів, вул. Коперника 16. II.

„Житє“ неперіодичне видавництво присвячене справам української молодіжи. Ціна 20 аркушів 4.50 К В „Житю“ в 1912 р. містили свої статі: Др. Іван Франко, Др. С. Данилович, К. Малицька, О. Галичанка, Р. Заклинський, Вюн, К. З., Ів-Ор. і інші. Адреса: „Житє“ Львів, Супінського 21.

„Січові Вісти“ орган „Українського Січового Союзу“, часопись посвячена січовим справам, виходить раз на місяць. Ціна на рік 1.20 К. Адрес: Львів, вул. Коперника ч. 16. II.

Видав і відвічає за редакцію Олекса Бордун.

З друкарні Ставропігійського Інститута у Львові.
під зарядом М. Рефця.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 071053539